Åbo Akademi

OPEN ACCESS

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Mot hunger, krig och fascism!

Braskén, Kasper

Published in:
Historisk tidskrift för Finland

Published: 01/01/2009

Document Version
Final published version

Document License
Publisher rights policy

Link to publication

Please cite the original version:
Braskén, K. (2009). Mot hunger, krig och fascism! Internationella arbetarhjälpen, Willi Münzenberg och kampen för internationell solidaritet i Weimartyskland 1921–1935. *Historisk tidskrift för Finland*, *94*(2), 170–197. https://journal.fi/htf/article/view/51016

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

This document is downloaded from the Research Information Portal of ÅAU: 20. Apr. 2024

Mot hunger, krig och fascism!

Internationella arbetarhjälpen, Willi Münzenberg och kampen för internationell solidaritet i Weimartyskland 1921–1935

KASPER BRASKÉN

Historieskrivningen om 1900-talets kommunistiska rörelse har präglats av det totala sammanbrottet. Efter östblockets sönderfall framhölls att kommunismens illusion slutligen hade spruckit och att tiden var mogen för att sammanställa den svarta boken om kommunismens brott mot mänskligheten.[1] Denna delvis problematiska historieskrivning och minnespolitik om de kommunistiska regimerna har dessvärre lämnat ytterst lite utrymme och intresse för förståelsen av kommunismens och vänsterradikalismens mobiliserande kraft såväl inom de lägre sociala skikten som bland europeiska intellektuella under mellankrigstiden då Sovjetryssland var den enda kommunistiska regimen i världen. För att bredda den tidigare forskningens rela-

[1] För en utmärkt inledning till diskussionen om historia och minnespolitik se Klas-Göran Karlsson, *Terror och tystnad. Sovjetregimens krig mot den egna befolkningen* (Stockholm 2005), s. 21–27. Se vidare François Furet, *The Passing of an Illusion: The Idea of Communism in the Twentieth Century* (Chicago 1999), s. viii–x; Stéphane Courtoise et al., *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression* (Cambridge 1999); Richard Pipes, *Communism: A History* (New York 2003); Staffan Skott, *Aldrig mer! En bok om kommunismens folkmord och brott mot mänskligheten* (Stockholm 2004). Som ett utmärkt exempel på den senaste utvecklingen i minnespolitiken fungerar bildandet av IICC – *The Institute for Information on the Crimes of Communism* (2006), som koncentrerar sig på att upplysa om kommunismens konsekvenser och brott. Detta är naturligtvis ett viktigt projekt, men det lämnar dessvärre begränsat med utrymme för förståelsen av hur och varför kommunismen vann sina sympatisörer och anhängare i Europa före kommunistiska regimer installerades. Se vidare www.omkommunismen.se och www.upplysningomkommunismen.se

tivt snäva fokusering på kommunismens terror och förtryck vill jag i denna uppsats göra en fallstudie av den ouppmärksammade mellankrigstida kommunistiska solidaritetsorganisationen Internationella arbetarhjälpen, IAH (Internationale Arbeiterhilfe).

IAH utvecklades under mellankrigstiden till en omfattande, officiellt partipolitiskt obunden solidaritetsorganisation som med sitt solidaritetsbudskap påverkade miljontals arbetare, intellektuella och vänstersinnade inte bara i Tyskland utan även globalt. Under sin organisatoriska höjdpunkt sträckte sig IAH från de nordiska länderna till Sydafrika och från Kina till Amerika.[2] Den tyska IAH-sektionen var dock den obestridligt största av alla de nationella sektionerna, och det var även där som verksamheten hade sin tyngdpunkt. Det var i Berlin som organisationens huvudkontor var beläget, och det var framför allt i Weimartyskland som IAH byggde upp en omfattande organisation med en egen medlemskår och funktionärsapparat och ett eget pressimperium.[3]

Den västerländska historieskrivningens populära framställning av den kommunistiska rörelsens historia som en linjär väg mot det stora misslyckandet har lett till att alternativa budskap om internationell solidaritet eller kamp mot social orättvisa har avfärdats som tomma löften. Det är kanske över huvud taget inte självklart varför 1900-talets arbetarhistoria ännu i dag skulle vara relevant. Vem känner egentligen längre till de proletära partierna och organisationerna, deras historia eller utveckling? Oftast är det kanske bara nederlagen, framställda som en lång rad misslyckanden och skamliga sammanbrott som finns bevarade i det kollektiva minnet: terrorn, personkulterna och de miljontals människoliv som offrades för proletariatets diktatur.[4] Syftet med denna uppsats är därför att förskjuta perspektivet från de misslyckade kommunistiska regimerna och de politiska partierna till bruket

[2] IAH var under mellankrigstiden verksam i Tyskland, Ryssland, Sverige, Norge, Danmark, Island, Tjeckoslovakien, Holland, Belgien, Österrike, Frankrike, Spanien, England, Irland, Ungern, Schweiz, Rumänien, Jugoslavien, Bulgarien, Cypern, Palestina, Egypten, Kina, Japan, Indien, Sydafrika, Australien, USA, Kanada, Mexiko och Latinamerika. Willi Münzenberg, *Solidarität. Zehn Jahre Internationale Arbeiterhilfe 1921–1931* (Berlin 1931), s. 397–492. En ouppklarad fråga är dock hur djupt engagerad IAH var i alla dessa länder.

[3] Helmut Gruber, 'Willi Münzenberg's German Communist Propaganda Empire 1921–1933', *Journal of Modern History* 38 (1966:3), s. 278–297.

[4] Rudolf Bauer, 'Vorwort', Sabine Hering & Kurt Schilde (hrsg.), *Die Rote Hilfe. Die Geschichte der internationalen kommunistischen "Wohlfahrtsorganisation" und ihrer sozialen Aktivitäten in Deutschland (1921–1941)* (Oplanden 2003), s. 11.

och missbruket av begreppet solidaritet och solidaritetens sociala praktik. Detta är möjligt genom en granskning av historien om hur IAH under åren 1921–1935 lyckades inspirera massorna till att marschera på gator och torg i den internationella proletära solidaritetens namn. Hur utnyttjades solidaritetsbudskapet inom IAH, och hur kom solidariteten i praktiken till uttryck i IAH:s socialpolitiska och kulturella verksamhet?[5]

Målet med uppsatsen är att framlägga en källbaserad analys av IAH, dess mest centrala aktörer och dess konkreta solidaritetsverksamhet samt att undersöka organisationens roll som populär solidaritets- och proteströrelse i Weimartyskland. Avsikten är att förklara och analysera hur IAH:s solidaritetsbudskap fick en särskild dragningskraft då idén om internationell solidaritet kombinerades med kampen mot hunger, krig och fascism.[6] Det finns mycket knapphändig information om de olika roller som aktörerna inom IAH spelade – hur skilde sig exempelvis de passiva sympatisörerna från de aktiva medlemmarna och det främsta ledarskapet? Uppfattades även budskapet om internationell solidaritet på olika sätt inom en och samma organisation? I den avslutande delen undersöks huruvida IAH fungerade som en aktiv part i skapandet av en särpräglad vänsterradikal eller kommunistisk social *milieu* eller subkultur inom den tyska arbetarklassen.

Utgångspunkten för undersökningen är att den erfarenhet och kunskap som vi i dag har om kommunismen inte kan användas som underlag för förståelsen av mellankrigstidens aktörer. Ju mindre erfarenhet det fanns av kommunismen, desto större var förväntningarna – och hoppet.[7] Därmed understryker jag att detta inte är en undersökning av utopiernas konsekvenser, utan den handlar om drömmens mobiliserande kraft: om de människor som spred idén om en ny värld, om de nätverk av solidaritet som uppstod, och om de dubiösa medel som många var beredda att vidta för att nå målet – att med hjälp av den internationella solidariteten äntligen ”befria världen”.

[5] Kasper Braskén, ’Internationale Arbeiterhilfe i kläm mellan öst och väst – en introduktion till internationell solidaritet och konspiration i det mellankrigstida Tyskland’, *CoWoPa – Comintern Working Paper* 13/2008.

[6] Se exempelvis Clara Zetkin, ’12. Juni – Internationaler Solidaritätstag gegen Hunger, Krieg und Faschismus. Für den Internationalen Solidaritätstag der Internationalen Arbeiterhilfe’, *Internationale Presse-Korrespondenz* 45, 31.5.1932, s. 1407.

[7] Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (New York 2004), s. 258, 274.

Om solidaritet – begreppshistoriska iakttagelser

Det är framför allt begreppet solidaritet som sammanfattar undersökningens mest centrala forskningsproblematik. Bland begreppets ofta använda synonymer kunde nämnas broderlighet, samhörighet och internationalism. Solidaritetsbegreppet är ändå långt ifrån entydigt, och olika politisk-begreppsliga utvecklingslinjer kan härledas både inom marxismen, socialdemokratin och kristendomen, medan solidaritet som ett sociologiskt begrepp och fenomen har analyserats ingående av både Auguste Comte, Emile Durkheim och Max Weber. Marx och Engels kommunistiska manifest (1848) innehöll redan alla grundelement för den proletära internationalismen och solidariteten. Inom den marxistiskt inspirerade traditionen har solidariteten varit starkt förbunden med tanken om arbetarklassens enhet i kampen mot upplevda sociala orättvisor.[8] Ur en begreppshistorisk synvinkel kan det konstateras att solidaritet i dag tillskrivs en mycket bredare och mer omfattande definition än tidigare. Det var framför allt efter andra världskriget som tanken om solidaritet åter vann stor popularitet inom den politiska retoriken. Solidaritet blev i stor utsträckning ett populärt slagord som kunde anammas av alla politiska parter, och begreppet fick därmed en allt bredare och samtidigt diffusare omfattning.[9] Tillämpningen under mellankrigstiden var mycket mer problematisk p.g.a. den bittra splittringen mellan den radikala och den moderata vänstern.[10] Solidariteten hade inom den tidigare arbetarrörelsen framför allt uttryckts i den traditionella arbetarsolidariteten, men vem kunde nu förenas under solidaritetens röda fana, och vem skulle bli dess mest iögonfallande företrädare?

Det främsta uttrycket för splittringen inom vänstern emanerade från de ryska bolsjevikernas strävan att leda en världsomspännande revolutionär omvälvning. Redan 1919 kallades världens vänsterradikala till Moskva för att skapa en ny revolutionär international med uppgiften att grunda och organisera

[8] Steinar Stjernø, *Solidarity in Europe: The History of an Idea* (Cambridge 2005), s. 25–39, 58–59, 165–166, 265–266; C. D. Kernig (ed.) *Marxism, Communism and Western Society: A Comparative Encyclopedia* IV (New York 1972), s. 329–331.

[9] Ulrich K. Preuß, 'Nationale, supranationale und internationale Solidarität', Kurt Bayertz (hrsg.), *Solidarität. Begriff und Problem* (Frankfurt am Main 1998), s. 407; Reiner Zoll, *Was ist Solidarität heute?* (Frankfurt am Main 2000), s. 15.

[10] Stjernø, *Solidarity in Europe,* s. 266–267.

de nationella kommunistpartierna under en internationell paraplyorganisation. Detta blev grunden för den ökända Kommunistiska internationalen (Komintern; även kallad Tredje internationalen) som skulle komma att utgöra en avgörande del av den mellankrigstida arbetarradikalismen.[11] Men för att det revolutionära högkvarteret i Moskva inte skulle isolera sig totalt från arbetarna i Europa och världen behövdes effektiva metoder för att aktivera det sociala missnöjet för kommunismens sak. Grundstenen för denna kampanj var tanken om den internationella, proletära solidariteten. Komintern hade visserligen grundats till följd av att socialdemokraterna misslyckades med att mobilisera den internationella arbetarsolidariteten under första världskriget, men begreppet solidaritet var i stort sett frånvarande i Kominterns officiella resolutioner och skrifter som publicerades under mellankrigstiden.[12] Detta faktum understryker IAH:s status som ett iögonfallande särfall inom den internationella kommunistiska rörelsen i och med att IAH:s verksamhet genomgående genomsyrades av solidaritetsbudskapet. Det är därmed av avgörande betydelse att undersöka vad denna solidaritet representerade och betydde under mellankrigstiden, och hur IAH använde sig av solidariteten för att mobilisera arbetarmassorna.

IAH som historia non grata?

Problemet med den tidigare forskningen har varit dess tendens att polarisera historieskrivningen i politiska syften. Sympatiserande röster har förklarat att IAH var en humanitär hjälporganisation med respektabla målsättningar medan andra avfärdat dessa tankar som naiva fantasier och framhållit att IAH *de facto* var en kommunistisk konspiration baserad på en ohelig allians med bolsjevikerna. Det är speciellt den konspiratoriska läsningen som dominerat den senaste forskningen där IAH och dess generalsekreterare Willi Münzen-

[11] Om Kominterns historia se framför allt Alexander Vatlin, *Die Komintern. Gründung, Programmatik, Akteure,* Geschichte des Kommunismus und Linkssozialismus X (Berlin 2009); Kevin McDermott & Jeremy Agnew, *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin* (London 1996); Branko M. Lazic & Milorad M. Drachkovitch, *Lenin and the Comintern,* 1 (Stanford 1972); och Theodor Bergmann & Mario Keßler (hrsg.), *Aufstieg und Zerfall der Komintern. Studien zur Geschichte ihrer Transformation (1919–1943)* (Mainz 1992).

[12] Detta konstateras i Stjernø, *Solidarity in Europe,* s. 266–267.

berg (1889–1940) likställts med dagens självmordsbombare och islamistiska terrorister.[13] Bägge perspektiven framstår dock som ytterst bristfälliga.[14]

Inledningsvis kan det konstateras att IAH aldrig var officiellt kommunistiskt eller partipolitiskt bundet, utan organisationen förklarade sig vara *überparteilich* eller med andra ord riktad till såväl kommunister, socialdemokrater, anarkister som den partipolitiskt obundna vänstern. Detta neutralitetsanspråk utgör även en av kärnfrågorna i IAH:s historia: redan under 1920-talet anklagade de socialdemokratiska organisationerna IAH för att vara den kommunistiska politikens tredje pelare och därmed en *bolsjevistisk* konspiration. Den tyska polisen var lika så snabb att identifiera de kommunistiska tendenserna inom IAH:s organisation och verksamhet, men den hade märkbara svårigheter med att sätta fingret på förhållandet mellan IAH:s filantropiska verksamhet och den dolda, politiska agendan.[15] Redan under 1930-talet diskuterades frågan av den katolska välfärdsorganisationen Caritas som konstaterade att trots att IAH fördömts av vissa parter som en ren propagandaapparat, så hade IAH alltid även bidragit med konkret hjälp till nödställda.[16] Därmed aktualiseras frågan om till vilka historiografiska traditioner historien om IAH borde kopplas. Trots att IAH explicit var en solidaritetsorganisation har dess budskap om internationell solidaritet aldrig tidigare satts i fokus. Jag har däremot valt att lyfta fram solidaritetsbegreppet som den centrala analytiska enheten. Detta perspektiv framhäver IAH som en del av den kommunistiska rörelsen och dess tolkning av solidaritetsbegreppet, men analyserar samtidigt organisationen och dess aktörer utgående från IAH:s

[13] Sean McMeekin, *The Red Millionaire: A Political Biography of Willi Münzenberg, Moscow's Secret Propaganda Tsar in the West* (New Haven 2003), s. 307.

[14] För en noggrannare historiografisk översikt kring memoarlitteraturen och den tidigare forskningen kring Münzenberg och IAH se Kasper Braskén, '*Internationale Arbeiterhilfe* i kläm mellan öst och väst', s. 6–14 och Fredrik Petersson, 'In Control of Solidarity? Willi Münzenberg, the Workers' International Relief and League against Imperialism, 1921–1935', *CoWoPa – Comintern Working Paper* 12/2007.

[15] Detta visade sig vara speciellt svårt vid frågan om huruvida myndigheterna skulle godkänna IAH:s insamlingsverksamhet i och med att detta å ena sidan var en rättighet garanterad av välfärdslagen, men som å andra sidan kunde förbjudas om myndigheterna tolkade verksamheten som rent politiskt motiverad. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz* (GStA PK), I. HA, Rep. 191, Nr. 4132, s. 151.

[16] Den mycket intressanta Caritas-publikationen finns bevarad i Bundesarkivet: Rudolf Degen, *Die Internationale Arbeiterhilfe. Materialsammlung zusammengestellt von Dr. Rudolf Degen, Als Manuskript gedruckt* (Freiburg 1930), s. 3–4.

välfärdsverksamhet och socialpolitik som riktades till de lägsta skikten inom den tyska arbetarklassen och som grundade sig på en traditionell arbetarsolidaritet.

I och med att järnridån sänkte sig över Europa omöjliggjordes en källbaserad granskning av IAH:s roll som solidaritetsorganisation. Inom östblocket lades locket på både fallet Münzenberg och IAH som klassades som illegitima forskningsområden. Orsakerna därtill kan härledas från Münzenbergs brytning med kommunistpartiet och Komintern under slutet av 1930-talet, vilken gjorde honom till en oönskad del av den östtyska och tyska arbetarrörelsens historia.[17]

I väst försökte ett flertal av Münzenbergs före detta arbetskumpaner och sedermera antikommunister lyfta fram Münzenberg och IAH ur tystnaden. Exempelvis den tyske författaren Arthur Koestler hävdade efter andra världskriget att om det någonsin kommer att skrivas en biografi om kommunisten och propagandisten Willi Münzenberg kommer detta verk att utgöra en av de mest uppseendeväckande skrifterna om det mellankrigstida Europa. Samtidigt har hans mest vidlyftiga projekt, Internationella arbetarhjälpen, förblivit ett icke-fenomen inom den moderna historieskrivningen.[18] Orsaken till den fortsatta tystnaden kring ämnet har framför allt varit att källmaterialet varit otillgängligt.[19]

[17] Münzenbergs namn raderades i stort från alla officiella partihistorier i DDR. Om Münzenberg över huvud taget nämndes i de östtyska framställningarna var han endast ett namn bland många, utan antydan om hans avgörande roll inom den kommunistiska rörelsens och IAH:s historia. Ett utmärkt exempel på detta fenomen utgörs av en östtysk doktorsavhandling omfattande över 400 sidor om den tyska IAH-sektionen som endast förbigående kommenterar Münzenberg. Se vidare Rolf Becker, *Die Internationale Arbeiterhilfe in Deutschland 1921–1933*, otryckt doktorsavhandling i historia, Historisch-Philologischen Fakultät des Wissenschaftlichen Rates der Pädagogischen Hochschule (Potsdam 1972), s. 133–134.

[18] Jorgen Schleimann, 'The Organisation Man. The Life and Work of Willi Münzenberg', *Survey a Journal of Soviet and East European Studies* 55 (1965), s. 64; Arthur Koester, 'Vorwort', Babette Groß, *Willi Münzenberg. Eine politische Biographie. Mit einem Vorwort von Arthur Koestler* (Stuttgart 1968), s. 7.

[19] De tidigare utsagorna om speciellt Münzenberg men även IAH har huvudsakligen baserats på memoarlitteratur, intervjuer och enstaka dokument. Det är endast Sean McMeekin som forskat om Willi Münzenberg utgående från det ryska källmaterialet som gjorts tillgängligt i början på 1990-talet. McMeekins bruk av källmaterialet kan dock betraktas som mycket problematiskt, och han har utsatts för hård kritik av forskarsamfundet. Därutöver ligger McMeekins huvudsakliga fokus på Münzenbergs historia, medan behandlingen av IAH och IAH:s solidaritetsbudskap kan beskrivas som ytterst marginell. Se vidare McMeekin, *The Red Millionaire*.

Förutsättningarna för en källbaserad forskningsinsats ändrades dock drastiskt i början av 1990-talet då arkiven i Berlin och Moskva blev tillgängliga för västerländska forskare. Det hemliga källmaterialet som undanhållits allmänhetens ögon i decennier fanns äntligen tillhanda och öppnar i dag möjligheten att skriva den första empiriskt baserade studien om IAH i Tyskland och om dess dolda kontakter med Kommunistiska internationalen i Moskva. Denna forskning bygger följaktligen på källmaterial från de i Berlin belägna Bundesarchiv; Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (GStA PK) och Die Bundesauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU, mer känt som Stasi-arkivet). En viktig del av detta källmaterial som inte härstammar direkt från den kommunistiska kretsen ingår i den tyska polisens och de tyska ministeriernas arkivsamlingar. Detta material erbjuder utmärkta möjligheter att dubbelkontrollera IAH:s publicerade material och ger samtidigt värdefull utomstående information om IAH:s aktiviteter på det lokala planet.

Den andra delen av det empiriska fundamentet bevaras i de ryska arkiven. Framför allt är det frågan om Ryska statliga arkivet för social och politisk historia (RGASPI), där Kominterns och IAH:s arkiv är deponerade. För det andra är det frågan om det s.k. Specialarkivet, som utgör en del av Statliga ryska militärarkivet (RGVA), som bevarar tyskt arkivmaterial som Röda armén beslagtog i slutet av andra världskriget.[20] För att genomföra en trovärdig undersökning är det nödvändigt att inkludera arkivmaterialet både från Berlin och från Moskva, vilket kommer ytterst tydligt fram i samband med undersökningen av IAH i Tyskland: om endast de tyska arkiven skulle användas framstår IAH:s Komintern-kontakt som ytterst diffus och svag, medan de ryska arkiven ger en bild av ett kontinuerligt nätverk och ständigt

[20] Se även Mikhail Narinsky & Jürgen Rojahn (eds.), *Centre and Periphery: The History of the Comintern in the Light of New Documents* (Amsterdam 1996). En utmärkt informationskälla om den senaste utvecklingen i det ryska arkiven kan läsas i Stefan Creuzberg & Rainer Lindner (hrsg.), *Russische Archive und Geschichtswissenschaft. Rechtsunterlagen, Arbeitsbedingungen, Forschungsperspektiven* (Frankfurt am Main 2003). Materialet i arkiven består å ena sidan av icke-publicerade källor i form av korrespondens mellan IAH, det tyska kommunistpartiet och Komintern, mötesprotokoll och rapporter och å andra sidan svårtillgängliga resolutioner, IAH:s egna publikationer och tidningsmaterial. Min arkivforskning i Tyskland är slutförd medan forskningen i RGASPI bara har påbörjats. Endast Ryska militärarkivets tillgänglighet är ännu under utredning.

organisatoriskt samröre mellan de två parterna.[21] Utgående från ett urval av det ovan nämnda arkivmaterialet följer härefter en källbaserad introduktion till historien om IAH, i vilken jag analyserar de huvudsakliga vändpunkterna i IAH:s händelserika historia.

Från hungerhjälp till solidaritetsorganisation

Enligt Willi Münzenberg var IAH en direkt produkt av den internationella solidariteten: IAH grundades under Kominterns III världskongress sommaren 1921 då en svår hungersnöd rådde i det unga Sovjetryssland. Situationen var angelägen för bolsjevikerna i och med att landet inte själv klarade av att bistå de drabbade. I stället ryckte bland annat Herbert Hoovers American Relief Administration, Nansen-hjälpen och Röda Korset in. Hungerhjälpens motståndare i väst hävdade att krishjälpen eventuellt kunde bidra till att stöda bolsjevikernas grepp om statsmakten, medan andra invände att mat även kunde fungera som ett medel i kampen mot bolsjevismen. ”Full stomachs mean no Bolsheviks”, framhöll även USA:s dåvarande utrikesminister. För bolsjevikerna var det fråga om en stor prestigeförlust att be om hjälp av de västliga stormakterna, och p.g.a. misstänksamheten mellan parterna kunde bolsjevikerna tolka även rent humanitära aktioner som potentiellt kontrarevolutionärt agerande. Svält och politik var nära sammanbundna, och Lenin och bolsjevikerna använde tillfället till att mobilisera en internationell solidaritetsrörelse bland västvärldens arbetare.[22]

Det var pacifisten Münzenberg som fick åta sig uppgiften att leda den internationella arbetarhjälpen, som inrättade sitt huvudkontor i Weimarrepublikens och hela Europas dåvarande kärnpunkt, Berlin[23]. Tysklands huvudstad blev under mellankrigstiden en symbol för den moderna metropolen med ett rikt och mångsidigt kulturliv och utvecklades till ett ansenligt centrum för intellektuell verksamhet. I Berlin publicerades bl.a. flest tidningar

[21] Det bör anmärkas att tillgången till den enorma massan arkivmaterial inte får ge upphov till överdriven ”käll-optimism”. Alla svar finns inte i arkiven, och materialet måste sättas i förhållande till den tidigare forskningen och memoarlitteraturen.

[22] Sune Jungar, ’Svält och politik. Livsmedelshjälpen till den unga sovjetstaten’, Max Engman (red.), *När imperier faller. Studier kring riksupplösningar och nya stater* (Stockholm 1994). Citat s. 207; se även Gruber, ’Willi Münzenberg’s German Communist Propaganda Empire 1921–1933’.

[23] Berlin blev under 1920-talet världens tredje största stad med över 4,3 miljoner invånare, endast New York och London var större. Detlev J. K. Peukert, *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity* (New York 1993), s. 181.

i världen, medan staden hade det snabbaste tunnelbanesystemet och flest telefoner i förhållande till befolkningen. Tjugotalet brukar kallas Berlins decennium, då staden fungerade som en magnet för nya idéer och krafter som sammanströmmade där för att bilda en unik, pluralistisk syntes.[24] Berlin har även med rätta beskrivits som Europas *Ostbahnhof*, och speciellt under mellankrigstiden stärktes det ryska inslaget i staden då Berlin blev en av de främsta samlingsplatserna för den internationella kommunistiska rörelsen utanför Sovjetryssland.[25]

Münzenberg hade fram till 1921 varit ledare för den kommunistiska ungdomsinternationalen, men under Kominterns III världskongress samma år gick han miste om positionen p.g.a. personliga och politiska motsättningar[26] med Kominterns dåvarande ledare Grigorij Zinovjev[27]. Münzenberg erhöll i stället uppgiften att organisera den Komintern-initierade Auslandskomitee zur Organisierung der Arbeiterhilfe für die Hungernden in Rußland. Uppdragsgivaren var Lenin som Münzenberg hade etablerat en personlig kontakt med redan under första världskriget i Schweiz. Münzenberg hade varit den enda inom Lenins inre krets som inte följde med till Petrograd revolutionsåret 1917 och blev därefter en inflytelserik person inom den internationella kommunistiska rörelsen.[28]

Det ursprungliga målet med IAH var att förena samtliga arbetarorganisationer genom en internationell hungerhjälp. Trots ett flertal försök lyckades Münzenberg inte med att centralt koordinera en enhetlig arbetarhjälp. Orsaken därtill var framför allt splittringen inom arbetarrörelsen och den ömsesidiga misstänksamheten och rivaliteten som befästs mellan de socialdemokratiska och kommunistiska organisationerna. Karakteriserande för de

[24] Eberhard Kolb, *The Weimar Republic*, Second Edition (London 2005), s. 94–95.

[25] Karl Schlögel, *Das russische Berlin. Ostbahnhof Europas* (München 2007).

[26] Willi Münzenberg till Walter Ulbricht 15.11.1937, SAPMO-BArch, Wilhelm Pieck, NY 4036/515, s. 135. Det har inom den tidigare forskningen presenterats olika versioner varför Münzenberg tilldelades uppgiften att organisera den internationella kommittén för den ryska hungerhjälpen. Se t.ex. Gruber, 'Willi Münzenberg's German Communist Propaganda Empire 1921–1933', s. 284.

[27] Grigorij Zinovjev var Kominterns första ledare och ordförande för Kominterns exekutivkommitté (EKKI) 1921–1926. Han blev dömd till döden 1936 i den första skenrättegången i Moskva. Bernhard H. Bayerlein & Wladislaw Hedeler (hrsg.), *Georgi Dimitroff. Kommentare und Materialien zu den Tagebücher 1933–1943* (Berlin 2000), s. 631–632.

[28] Münzenberg, *Solidarität*, s. 5, 194–195; Georg Dünninghaus, *10 Jahre Internationale Arbeiterhilfe Deutschland* (Berlin 1931), s. 5; McMeekin, *The Red Millionaire*, s. 3.

arbetarhjälpkommittéer som bildades runt omkring i Tyskland under hösten 1921 var dock att obundna intellektuella, konstnärer och vetenskapsmän medverkade och gav sitt officiella stöd till initiativet. Till de prominenta sympatisörerna som bejakade IAH:s målsättningar hörde bl.a. vetenskapsmannen Albert Einstein, författaren Henri Barbuss och konstnären Käthe Kollwitz.[29]

Då prominenta personer inom vetenskap, konst och litteratur engagerade sig för IAH:s solidaritetskampanjer medförde de ett ökat allmänt intresse för organisationen och höjde dess trovärdighet som en obunden solidaritetsorganisation i gemene mans ögon. Münzenberg höll sig dock i regel utanför rampljuset med insikten om att nyckeln till framgång ofta var förmågan att framställa något planerat som något spontant. Konceptet för IAH:s verksamhet blev en strävan efter konkret hjälp för de drabbade, samtidigt som tillfället utnyttjades till att propagera för arbetarnas enhet i kampen och för bevarandet av socialismen i Sovjetryssland.[30]

Den ryska hungerkampanjen blev trots en del motgångar en oanad propagandistisk succé i Tyskland, vilket sporrade Münzenberg med Kominterns understöd att rikta IAH mot nya solidaritetskampanjer. Under sommaren 1922 inledde IAH en långsam förändring av sina solidaritetskampanjer. IAH:s växande pressapparat visade inte längre bilder av nöd och elände i Sovjetryssland, utan ersatte dessa med skildringar av positiv och uppbyggande verksamhet. Denna kampanj döptes till ”produktionsbiståndet”, och hade som mål att bygga upp och modernisera den ryska industrin och jordbruket. Följaktligen arrangerade IAH en ny kongress i Berlin sommaren 1923, denna

[29] Det är viktigt att poängtera att IAH understöddes av både kommunistiska och oberoende intellektuella vilket understryker organisationens räckvidd över partigränserna. Bland de övriga prominenta sympatisörerna 1921 fanns den tyska kommunisten Clara Zetkin, författaren Alfons Paquet, den danske författaren Andersen Nexö, den svenske författaren och kommunisten Ture Nerman, den franske nobelpristagaren i litteratur Anatole France, den schweiziske kommunisten Fritz Platten, den italienske marxisten [Nicola?] Bombacci, den tjeckiske kommunisten Bohumír Smeral, den tyske författaren Arthur Holitscher, den tyske socialdemokraten Theodor Liebknecht, den kommunistiske diktaren Max Barthel, kommunisten Wilhelm Koenen, Stockholms borgmästare Carl Lindhagen, den svenske kommunisten Zeth Höglund, den franske kommunisten Ludovic-Oscar Frossard och den nederländska författaren Henriette Roland-Holst m.fl. Namnen listades ursprungligen i *Arbeiter Zeitung* 195, 2.9.1921, GStA PK, I. HA, Rep. 191, Nr. 4132, s. 18. Fler personer anslöt sig till initiativet under kampanjens gång.

[30] Gruber, ’Willi Münzenberg’s German Communist Propaganda Empire 1921–1933’, s. 284; Münzenberg, *Solidarität*, s. 69, 350.

gång med temat ”Weltkonferenz für Wirtschaftshilfe und Wiederaufbau in Sowjet-Russland”.[31] Krisen i Sovjet ansågs vara övervunnen och världsproletariatets solidaritet omdirigerades för att bygga upp socialismen i Ryssland – inte ”rädda” den från undergång.

En avgörande vändpunkt i såväl IAH:s som den kommunistiska rörelsens historia utgjordes av det turbulenta året 1923. Weimarrepubliken skakades bl.a. av den franska ockupationen av Ruhr, hyperinflationen och den tyska ekonomins kollaps. Det var även året för det tyska kommunistpartiets sista egentliga revolutionsförsök, den s.k. tyska oktobern.[32] Orsaken till den ökande sociala nöden i Tyskland var enligt IAH:s utsagor inte brist på spannmål och livsmedel, utan problemet betecknades som rent inrikespolitiskt: ”Tyskarna hungrar inför fyllda lador”, utropade kommunisterna i den tyska riksdagen. Detta övertygade Münzenberg och Komintern om att IAH:s främsta uppgift skulle vara att i den internationella solidaritetens namn organisera ett fälttåg mot hungern i Tyskland. Ansiktet utåt för den omfattande IAH-kampanjen var en ansenlig kantinverksamhet i alla större tyska industristäder, i vilka IAH kostnadsfritt delade ut varm mat och bröd till nödställda arbetare, arbetslösa och arbetarbarn.[33]

Den tyska hungerkampanjen gav tillfälle att bruka redan beprövade agitprop-metoder[34], och Münzenberg lyckades samla en imponerande skara ve-

[31] *Auslandskomitee zur Organisierung der Arbeiterhilfe für die Hungernden in Russland* till tyska utrikesministeriet 5.4.1923, SAPMO-BArch, R 1501/113329, s. 200–200a.

[32] Bernhard H. Bayerlein, Leonid G. Babicenko, Fridrich I. Firsov & Alexander Ju. Vatlin (hrsg.), *Deutscher Oktober 1923. Ein Revolutionsplan und sein Scheitern* (Berlin 2003). Se även det tidigare standardverket om temat: Werner T. Angress, *Stillborn Revolution: The Communist Bid for Power in Germany, 1921–1923* (Princeton 1963). Om utvecklingen i Weimarrepubliken se Heinrich August Winkler, *Weimar. 1918–1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie* (München 2005).

[33] Willi Münzenberg, *Ursache, Größe und Bekämpfung der Hungersnot in Deutschland*, (Zentralkomitee der Internationalen Arbeiterhilfe, Berlin 1923), SAPMO-BArch, RY 9/I 6/7/2, s. 1–14.

[34] Münzenberg och hans samtida kommunister betraktade propaganda framför allt som ett medel att upplysa och bilda folket både intellektuellt och kulturellt. Enligt Münzenberg hade propagandan inom den socialistiska rörelsen alltid representerat något stort, värdefullt, andligt och vetenskapligt. Propaganda ansågs ha uppgiften att bekräfta allmänhetens kampvillkor och målet för proletariets kamp i enlighet med marxismens principer. Det var med hjälp av propagandan som kommunisterna kunde få hundratals att förstå marxismen, medan agitationen skulle övertyga tiotusentals därtill. Se vidare Willi Münzenberg, *Propaganda als Waffe* (Paris 1937) s. 9–14.

tenskapsmän och intellektuella kring IAH:s nya kampanj för att tillsammans vinna det internationella proletariatets sympatier och solidaritet.[35] Den internationella kongressen under temat ”Hunger in Deutschland” som IAH arrangerade den 9 december 1923 utgjorde den absoluta höjdpunkten på den tyska solidaritetskampanjen då delegater från 15 länder samlades i Berlin.[36] Det var dock aldrig en självklarhet att IAH skulle omdirigeras till en tysk hungerkampanj, och vissa röster inom Komintern och den konkurrerande kommunistiska biståndsorganisationen Röda Hjälpen (Internationale Rote Hilfe, IRH*)* krävde redan i december 1923 IAH:s omedelbara likvidering. En av nyckelfigurerna inom Komintern-apparaten, Josif Pjatnitskij[37], försvarade dock starkt IAH:s fortsatta verksamhet och underströk IAH:s viktiga betydelse för Kommunistiska internationalen.[38]

IAH var inte efter 1923 enbart inställt på katastrofhjälp, utan definierade sig som ”de kämpande arbetarnas proviantkolonn”. De tyska myndigheternas misstänksamhet ökade följaktligen i takt med IAH:s växande socialpolitiska kantinverksamhet, och i början av januari 1924 förbjöds IAH att göra insamlingar eller genomföra planerade kampanjer i vissa delar av landet. Motiveringen var att IAH ansågs främst tjäna politiska målsättningar.[39]

Skapandet av en massorganisation, 1924–1933

Münzenberg och IAH:s organisationsapparat i Tyskland hade aldrig någon välfungerande kontakt med det tyska kommunistpartiet, som genomgående ifrågasatte IAH:s verksamhet. I själva verket var det kanske inte över huvud

[35] Till den tyska hungerkampanjens sympatisörer hörde bl.a. Max Barthel, Mathilde Wurm, Heinrich Mann, Alfons Paquet och Arthur Holitscher. *Hunger in Deutschland* (Zentralkomitee der Internationalen Arbeiterhilfe, Berlin 1923), SAPMO-BArch, Reichskommissar für Überwachung der öffentlichen Ordnung, R 1507/1096b, s. 68.

[36] Münzenberg, *Solidarität*, s. 167–169.

[37] Pjatnitskij var *de facto* Kominterns ledare mellan 1923 och 1935. Han valdes vid Kominterns III världskongress till ledare för OMS (avdelningen för internationella förbindelser). Efter den IV världskongressen var han medlem i Kominterns organisationsbyrå och Budgetkommissionen. Han var även medlem i EKKI och dess sekretariat mellan 1923 och 1935. Efter 1935 valdes P. inte mera till Kominterns ledande poster och blev slutligen ett offer för den stalinistiska terrorn 1937. *Georgi Dimitroff. Kommentare und Materialien zu den Tagebücher 1933–1943*, s. 589.

[38] Protokoll Nr [..] der Sitzung des ZK der IRH vom 18.12.1923, SAPMO-BArch, Wilhelm Pieck, NY 4036/789, s. 2–11.

[39] Brev till IAH:s ortskommittéer 3.1.1924, SAPMO-BArch, RY 9/I 6/7/7, s. 1a–b.

taget självklart varför IAH skulle fortsätta existera efter den tyska kampanjen. Den första fasen av den tyska hjälpaktionen varade från hösten 1923 till vårvintern 1924, då koncentrationen låg på hungerhjälpen för de nödlidande. Därefter arrangerade IAH en ny konferens den 21 januari 1924 varefter IAH:s verksamhet sakta omställdes från hungerhjälp till understöd för de stora masstrejkerna som bröt ut i Tyskland.[40] Den nya verksamhetsinriktningen uttryckte sig framför allt i form av strejkhjälp, som traditionellt varit fackföreningarnas uppgift. Detta innebar samtidigt en viktig övergång från IAH:s tidigare program, vilket blev början till en allt bredare socialpolitisk verksamhet.[41]

Till IAH:s stora kampanjer under de kommande åren hörde bl.a. en Kinakampanj, då även en omfattande världskongress under temat ”Hände weg von China” arrangerades i augusti 1925 i Berlin. Kongressen besöktes av över 1 000 personer, varav över 300 lär ha varit prominenta intellektuella. Enligt Münzenberg arrangerade IAH under året över 1 000 tillställningar med kinesiska referenter, vilka inspirerade Europas arbetare att uttrycka sin solidaritet med de kinesiska arbetarna.[42] Framgången med Kinakampanjen överträffade alla förväntningar, och när Münzenberg och IAH:s exekutivkommitté samlades i december 1925 i Moskva för att planera IAH:s framtida verksamhetsinriktning poängterade de vikten av att bygga upp IAH:s globala organisation med centrum i Tyskland och Europa, men med speciell tyngdpunkt på Kina, Amerika och de koloniala länderna. I de länder där kommunismen inte ännu hade vunnit mark skulle IAH enligt planerna fungera som en kanal för att sprida och introducera kommunistisk propaganda i världen.[43] Efter Kinakampanjen arrangerade IAH i Tyskland bl.a. internationella kampanjer för gruvarbetarnas strejk i England 1926, Sovjetunionens tioårsjubileum 1927

[40] Reichskommissar für Überwachung der öffentlichen Ordnung 28.6.1924, SAPMO-BArch, R 1501/113208, s. 92–93; Münzenberg, *Solidarität*, s. 246. Se även Eric D. Weitz, ’State Power, Class Fragmentation, and the Shaping of the German Communist Politics, 1890–1933’, *Journal of Modern History* 62 (1990:2), s. 279–297.

[41] Gruber,’Willi Münzenberg’s German Communist Propaganda Empire 1921–1933’, s. 285.

[42] Willi Münzenberg till Grigori Sinowjew 18.8.1925, RGASPI, 538/2/27, s. 108–109.

[43] Willi Münzenberg till EKKI:s sekretariat 10.12.1925, RGASPI, 538/2/27, s. 222–227.

och fortsatta insamlingar och kantinverksamhet i samband med större strejker i Tyskland.[44]

IAH:s verksamhet var dock inte begränsad till de stora kampanjerna, utan Münzenberg var initiativtagare till och ledare för ett stort antal företag och organisationer, vilka ofta var antingen underställda eller nära kopplade till IAH. Skillnaden mellan denna mångsidiga ”Münzenberg-koncern”[45] och organisationen IAH framstår som rätt så diffus, men slutresultatet blev att det i IAH:s regi arrangerades allt från årliga kampanjveckor, matutdelning i samband med strejker, solidaritetsdagar och demonstrationer till distribuering av proletära filmer, arrangerande av konferenser, världskongresser och sändande av delegationer till Sovjetryssland. Detta kompletterades med regelbundet utkommande tidningar och illustrerade tidskrifter, där bitande samhällskritik och IAH:s senaste agenda utropades.[46] Till Münzenbergs största framgångar hörde den illustrerade tidskriften *Arbeiter-Illustrierte-Zeitung*, som under sin höjdpunkt i början på 1930-talet utgavs veckovis med en upplaga på 400 000–500 000 exemplar. Självaste Kominterns chef Josif Pjatnitskij konstaterade 1929 att den officiella kommunistiska pressen var ”mycket tråkig” i jämförelse med Münzenbergs produktioner som var rikligt illustrerade och som dessutom hade läsare långt utanför partiets kretsar.[47]

Den mångsidiga verksamheten både inom det kulturella och det socialpolitiska ledde till att intresset för IAH:s solidaritetsbudskap ständigt ökade. Detta syntes även i IAH:s medlemsantal i Tyskland, vilket i början av 1931 enligt de officiella uppgifterna uppgick till ca 105 000 personer, medan anta-

[44] Pressedienst der IAH zum englischen Bergarbeiterstreik!; Zentralkomitee der IAH: Klara Zetkin, Georg Ledebour, Willi Münzenberg 9.5.1926, SAPMO-BArch, RY 9/I 6/7/15, s. 322; Die deutschen Arbeiterdelegationen in Sowjetrussland anlässlich der Feier des 10. Jahrestages der Russischen Revolution, SAPMO-BArch, R 1507/2037, s. 17–22; 10 Jahre Internationale Arbeiterhilfe. Bericht: IAH Deutsche Sektion: Vom 3. Reichskongereß, Ostern 1929 Dresden zum 4. Reichskongreß Oktober 1931 Berlin, SAPMO-BArch, R 8051/39, s. 267–297.

[45] Begreppet ”Münzenberg-koncern” myntades av socialdemokraten Eugen Prager som strävade efter att avslöja hemligheterna bakom Münzenbergs finansimperium. Eugen Prager, ’Der Münzenberg-Konzern’, *Leipziger Volkszeitung* 74, 28.3.1929. Se även Groß, *Willi Münzenberg. Eine politische Biographie*, s. 211.

[46] Om IAH:s publikationsverksamhet se Rolf Surmann, *Die Münzenberg-Legende. Zur Publizistik der revolutionären deutschen Arbeiterbewegung 1921–1933* (Köln 1983).

[47] Sigfried Bahne, ’Willi Münzenberg (1889–1940)’, Heinz-Dietrich Fischer (hrsg.), *Deutsche Presseverleger des 18. bis 20. Jahrhunderts*, Publizistik-historische Beiträge 4 (München 1975), s. 341.

let ortsgrupper i landet var 932 stycken.[48] Detta var även höjdpunkten i IAH:s historia då organisationen storartat firade sitt 10-årsjubileum i oktober 1931 med en omfattande världskongress i Berlin. I det tal som Münzenberg höll under världskongressen framlade han att IAH inte var någon biståndsorganisation, utan en hjälporganisation för det kämpande proletariatet. Därmed markerade Münzenberg IAH:s position och roll inom den kommunistiska rörelsen genom att hänvisa till dess orubbliga förankring i marxismen. Samtidigt tydliggjorde han ett avgörande avstånd till den av kommunisterna föraktade ”borgerliga” filantropin. Münzenberg fortsatte i sitt tal att profilera det nya IAH med en allt mer revolutionär retorik: Münzenberg underströk att det var omöjligt för IAH att få den sociala nöden att försvinna, då alla visste att det stora problemet utgjordes av det kapitalistiska systemet. Kongressen var sannerligen en vändpunkt i IAH:s historia: IAH hade aldrig tidigare haft ett lika radikalt solidaritetsbudskap. Det talades inte längre om hungersnöd eller socialpolitik, utan om störtandet av det kapitalistiska världssystemet. Det var dock aldrig meningen att IAH skulle genomföra en revolution, utan IAH betraktades framför allt som den kommunistiska arbetarrörelsens stödtrupp och grunden för en alternativ solidaritetsgemenskap.[49] IAH:s framgångshistoria fortsatte tills IAH i likhet med övriga vänsterorganisationer bannlystes efter det nationalsocialistiska maktövertagandet.

Exil och upplösning

Efter riksdagsbranden i februari 1933 hade Münzenberg genom en dramatisk flykt lyckats ta sig till Paris, varifrån han under de kommande åren organiserade kommunister och tyska antifascister i exil.[50] IAH:s organisationsapparat hade visserligen förberett sig på illegaliteten, men den tyska polisen och den nationalsocialistiska terrorn slog hårt mot alla kommunistiska element i Tyskland och lyckades sakta men säkert via omfattande arresteringar bryta sönder IAH:s nationella ledarskikt och organisation. IAH lyckades dock

[48] Münzenberg, *Solidarität*, s. 356–357. Dessa tal måste dock underställas hård källkritisk granskning, och i likhet med många andra rapporterade framgångar kan det egentliga medlemstalet antas understiga 100 000.

[49] Pressedienst Nr. 2 ”Das Referat Willi Münzenbergs”, SAPMO-BArch, RY 9/I 6/7/2, s. 26–29.

[50] Historien om den tyska exilen presenteras uttömmande i Jean-Michel Palmier, *Weimar in Exile: The Antifascist Emigration in Europe and America* (London 2006). Münzenbergs verksamhet i Paris behandlas av Harald Wessel, *Münzenbergs Ende. Ein deutscher Kommunist im Wiederstand gegen Hitler und Stalin. Die Jahren 1933 bis 1940* (Berlin 1991).

fortsätta sitt illegala arbete i Tyskland och gav bl.a. i Berlin ut en egen tidskrift med namnet *Solidarität. Organ der Internationalen Arbeiterhilfe*, som fortsatte att sprida IAH:s solidaritetsbudskap fram till sommaren 1935.[51] Mycket kunde skrivas om denna spännande tid av illegalt arbete. IAH kunde ännu *de facto* propagera för dess sjunde internationella solidaritetsdag, som arrangerades illegalt i Tyskland den 23 juni 1935. Dödsstöten för den tyska IAH-sektionen utdelades slutligen när den tyska riksledningen arresterades i juni 1935.[52] Enligt polisrapporterna skedde arresteringarna samtidigt som den tyska IAH-ledningen hade fått order om att upplösa organisationen och överföra de kvarvarande IAH-funktionärerna till de övriga kommunistiska organisationerna.[53]

Kominterns ledarskap hade beslutat att omorganisera IAH, och de slutliga direktiven för hur IAH i praktiken skulle upplösas lades fram den 14 september 1935 i Moskva. Det framstår dock klart att nedläggningen hade planerats inom Komintern en längre tid. I rapporten där beslutet framlades kritiserade granskarna inom Komintern starkt IAH och Münzenberg för att inte ha lyckats med att bygga upp IAH efter Hitlers maktövertagande. För att bevara den kunskap som IAH insamlat under åren inom det socialpolitiska området skulle IAH fortsätta sin verksamhet i form av en legal organisation med säte i Paris under namnet Institution zum Studium der Sozialpolitik und Sozialfürsorge. Det är dessvärre oklart om dessa planer någonsin verkställdes. Münzenberg var delaktig även i IAH:s sista fas, men inte längre som dess obestridlige ledare, utan endast som en av medlemmarna i den f.d. centralkommittén som ombildats till en mindre kommitté, som övertogs av personer utvalda av Komintern.[54]

Trots att de av Münzenberg initierade organisationerna 1935 hade likviderats av Komintern var Münzenberg fortsättningsvis aktiv i Komintern fram till 1938, då han p.g.a. inre motsättningar uteslöts ur det tyska kommunist-

[51] Enstaka lösnummer av tidningen har hittats i Bundesarkivet SAPMO-BArch, RY 1/I 2/8/86, R 58/2126 och R 58/3307.

[52] Verhaftung der IAH-Reichsleitung Berlin (Ende Juni 1935), SAPMO-BArch, RY 9/I 6/7/18, s. 90.

[53] KPD-Sache / Richter u. Gen., 1935, SAPMO-BArch, R 58/3678, s. 190–191; Vötter, Hans-Georg, SAPMO-BArch, DY 55/V 278/6/1961, s. 2.

[54] Resolution über die Arbeit der Kom. Parteien auf dem Gebiet der sozialen Fürsorge und Hilfstätigkeit und über die Umstellung der Internationale Arbeiterhilfe 14.9.1935, RGASPI, 495/20/913, s. 23–28; Beschluss über die Tätigkeit und Organe der bisherigen IAH-Arbeit 1935, RGASPI, 495/20/913, s. 29–30.

partiet. Trots att historien om Münzenbergs öde sträcker sig utöver denna undersökning, måste hans sista levnadsår inkluderas för att kasta ljus över varför IAH blev en oönskad del av den östtyska historieskrivningen. Processen mot Münzenberg var utdragen, och trots att han i december 1938 fick sin förhörskallelse till Kominterns Internationella Kontrollkommission som skulle höra honom i januari 1939, vägrade Münzenberg att resa till Moskva. Disciplinbrottet användes sedan för att motivera Münzenbergs uteslutning ur partiet. Men i och med att han hade haft en central position inom partiet och hade många prominenta sympatisörer inom och utanför det tyska kommunistpartiet (KPD) väcktes allvarliga farhågor inom partiets ledarskap inför konsekvenserna av brytningen. Denna oro framkommer som tydligast när KPD:s främste ledare Wilhelm Pieck[55] 1938 skrev i sina anteckningar: ”Hauptgefahr jetzt nicht Trotzkismus, sondern Münzenberg.”[56] Münzenbergs uteslutning och brytning med Komintern blev officiell i mars 1939, och i september samma år förklarade Münzenberg sin aversion mot Moskvas politik. Den utfryste Münzenberg, som under återstoden av sitt liv betraktade sig själv som kommunist, deklarerade i bitter ton på pärmen till sin nya tidskrift: ”Der Verräter, Stalin, bist du!”[57]

IAH och internationell solidaritet

Detta var den långa avslutningen på en solidaritetsrörelse som allt sedan 1921 blomstrat i Tyskland. Organisationens huvudmålsättning har hittills dock enbart tangerats, nämligen IAH:s budskap om den internationella proletära solidariteten. Legitimiteten för IAH:s verksamhet hade härletts utgå-

[55] Wilhelm Pieck (1876–1960) hade 1924 övertagit ledningen för den kommunistiska Röda Hjälpen som ständigt konkurrerade med och stod ofta i konflikt med IAH. Pieck var även medlem i KPD:s centralkommitté 1919–1933 och hörde genomgående till Stalins mest förtrogna av de tyska kommunisterna. Han fungerade som KPD:s partiordförande efter 1935 och valdes efter kriget till DDR:s första president. Hermann Weber & Andreas Herbst, *Deutsche Kommunisten. Biographisches Handbuch 1918 bis 1945* (Berlin 2004), s. 564–566; Hermann Weber, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus. Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik* 2 (Frankfurt am Main 1969), s. 245–247.

[56] Notizen über Leitungssitzungen der KPD vom 21.9.1938–23.12.1938 in Paris, SAPMO-BArch, NY 4036/495, s. 148–149. Citat s. 176.

[57] Willi Münzenberg, ’Der russische Dolchstoss’, *Die Zukunft,* 22.7.1939, SAPMO-BArch, R 58/627, s. 72a. Se även Bernhard H. Bayerlein, *”Der Verräter, Stalin, bist Du!”. Vom Ende der linken Solidarität. Komintern und kommunistische Parteien im Zweiten Weltkrieg 1939–1941* (Berlin 2008), s. 31–35.

Kampanjbild för IAH:s internationella solidaritetsdag 1932: "Arbetarna i marsch mot hunger och krig!" Källa: SAPMO-BArch, R 8051, s. 176.

ende från den första internationalen[58], som under sin tid även hade arbetat för den internationella solidariteten och samlat medel för kämpande arbetare i nöd. Enligt Münzenberg var den spontana solidariteten en befintlig kraft som tack vare IAH för första gången i historien verkligen blev organiserad och samordnad på en internationell nivå. IAH betecknade sig med Münzenbergs ord som den första organisationen som uppkom för att agera för samtliga proletära skikt med ambitionen att förena både socialister, kommunister, anarkister och katolska arbetare i en och samma organisation.[59] Inom denna idéhistoriska kontext var IAH en organisation riktad till massorna, med ett budskap för massorna, med syftet att arbeta för massornas intressen i den internationella proletära solidaritetens namn. Därmed kallade IAH sin

[58] Den första internationalen (International Workingmen's Association) var verksam mellan 1864 och 1876. Till grundarna hörde bl.a. Karl Marx. Den s.k. andra internationalen grundades 1889 och kollapsade under första världskriget. Se vidare Milorad M. Drachkovitch (ed.), *The Revolutionary Internationals, 1864–1943* (Stanford 1966) och Julius Braunthal, *History of the International 1914–1943* 2 (London 1967).

[59] Münzenberg, *Solidarität*, s. 17; Willi Münzenberg, *Fünf Jahre Internationale Arbeiterhilfe* (Berlin 1926), s. 6.

verksamhet varken välgörenhet eller bistånd, utan *självhjälp*. Massorna skulle hjälpa massorna, med den underförstådda implikationen att ingen annan skulle komma att göra det.[60]

En av IAH:s främsta bravurer var själva spridandet av solidaritetsbudskapet via moderna kommunikationsmedel. Den kommunistiska propagandans målgrupp var alla de som var missgynnade av den rådande samhällsordningen, och Münzenberg lyckades producera en uppsjö av initiativ för att ”sälja” budskapet. Samtidigt som en allt större publik kunde nås via de expanderande massmedierna fick den politiska propagandan en allt större betydelse i de unga europeiska demokratierna.[61] Den politiska aktivism som uttryckte sig i form av hängivet deltagande i diverse föreningar, organisationer, partikonferenser, fackföreningsmöten och massmöten eskalerade och nådde sin kulmen mellan det sena 1800-talet och första hälften av 1900-talet.[62] Weimarrepubliken är även ett speciellt tydligt exempel på detta fenomen: efter det turbulenta 1920-talet hade landet förvandlats till en spelplan för rivaliserande organisationer. Men det var inte bara organisationerna och partierna som kämpade mot varandra, utan det utspelade sig även en kamp mellan diametralt olika idéer och drömmar om framtiden.[63]

Det är i detta skede som begreppen propaganda och solidaritet oundvikligen blir intrasslade i varandra. IAH representerade för många borgerliga och högerinriktade en ren propagandaapparat som använde sig av den lockande solidaritetstanken bara för att vilseleda massorna: solidariteten var inte ur detta perspektiv ett mål i sig, utan endast ett medel för att sprida propaganda för Sovjetryssland och revolutionen.[64] Om solidaritetstanken däremot tolkas som det primära ledmotivet för IAH:s verksamhet framträder väsensskilda perspektiv på IAH:s roll och funktion i Weimartyskland och på den globala arenan. De två perspektiven verkar utgöra olika sidor av samma mynt, starkt

[60] Münzenberg, *Fünf Jahre Internationale Arbeiterhilfe*, s. 6–7.

[61] Harold D. Lasswell et al. (eds.), *Propaganda and Communication in World History* III, *A Pluralizing World in Formation* (Honolulu 1980), s. 257–258, 272–277. Se även Münzenberg, *Propaganda als Waffe*.

[62] Pippa Norris, *Democratic Pheonix. Reinventing Political Activism* (Cambridge 2002), s. 6.

[63] Sheri Berman, ’Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic’ *World Politics* 49 (1997:3), s. 413–414.

[64] Det första offentliga ”avslöjandet” av IAH:s förbindelse med Komintern och dess dubbelagenda publicerades 1924 av det tyska socialdemokratiska fackförbundet: *Die dritte Säule der kommunistischen Politik ”Internationale Arbeiterhilfe”. Dargestellt nach authentischem Material* (Berlin 1924).

invävda i den moderna politiska diskurs mellan höger och vänster som inte kan ignoreras vid analysen av IAH:s historia.

Det var framför allt bolsjevikernas nyvunna maktposition i Ryssland som medförde en radikal förändring i tillämpningen av begreppet internationalism. Solidaritetstanken och internationalismen blev nämligen i samband med konsolideringen av Sovjetstaten förvandlade till instrument för Sovjets maktutövning. Exakt när och hur detta ägde rum är en omdebatterad fråga som har att göra med förhållandet mellan Komintern och den sovjetiska statsmakten, den inre maktkampen inom Sovjet och de europeiska kommunistpartiernas förhållande till Moskva.[65] I och med att världsrevolutionen aldrig nådde Europa, bytte bolsjevikerna med Stalin i spetsen ut internationalismen mot doktrinen om socialism i ett land, vilket sakta förvandlade Komintern och den internationella kommunistiska rörelsen till ett instrument för Sovjets intressen.[66] Den avgörande vändningen i denna politik kännetecknades av Kominterns VI världskongress 1928.[67] För många bolsjeviker, europeiska kommunister och vänsterradikala utgjorde det ökande ryska inflytandet inget problem i och med att Sovjet grundade sig på drömmen om det nya samhället och den nya människan. De verkliga problemen började uppstå först i samband med att Stalinregimen aktivt började missbruka sin maktposition inom både Komintern och det tyska kommunistpartiet.[68] Ur detta perspektiv handlade den kommunistiska tolkningen av solidaritetsbegreppet speciellt efter 1928 inte längre om den internationella kampen mot upplevd social orättvisa, utan om att uttrycka sin solidaritet med Sovjetryssland. Denna syn kan dock problematiseras genom att man även lyfter fram IAH:s praktiska verksamhet i Tyskland och frågan om huruvida denna traditionella arbetarsolidaritet i praktiken kom att ändra sin betydelse för IAH:s

[65] För de senaste insikterna i denna problematik se Norman LaPorte, Kevin Morgan and Matthew Worley (eds.), *Bolshevism, Stalinism and the Comintern: Perspectives on Stalinization, 1917–53* (Houndmills 2008).

[66] Michael Forman, *Nationalism and the International Labour Movement: The Idea of the Nation in Socialist and Anarchist Theory* (Pensylvania 1998), s. 116, 121, 140–141.

[67] Om konsekvenser för den tyska kommunismen se Elke Reuter, Wladislaw Hedeler, Horst Helas & Klaus Kinner, *Luxemburg oder Stalin. Schaltjahr 1928 – Die KPD am Scheidweg. Ein kommentierte Dokumentation*, Geschichte des Kommunismus und Linkssozialismus IV (Berlin 2003).

[68] *Marxism, Communism and Western Society*, s. 337–339; se även Theodor Bergmann & Mario Keßler (hrsg.), *Aufstieg und Zerfall der Komintern. Studien zur Geschichte ihrer Transformation (1919–1943)* (Mainz 1992).

efterföljare under mellankrigstiden. Målet är givetvis inte att utesluta något av perspektiven, utan framför allt att analysera hur dessa perspektiv och bruk av solidaritetsbegreppet samexisterade. Därmed återkommer jag till frågan om de krafter och aktörer som fanns bakom IAH, hur dessa påverkade IAH:s solidaritetsbudskap och huruvida IAH därmed kan kopplas till skapandet av en kommunistisk social *milieu* i Weimartyskland.

IAH, Komintern och skapandet av en kommunistisk milieu *i Weimartyskland*

Under de sista årtiondena av den tyska kejsartiden uppkom det i Tyskland diverse politiska subkulturer som underbyggdes av distinkta ideologier och partipolitisk tillhörighet. Alla de stora tyska politiska partierna var kopplade till egna sociala miljöer, som fortsättningsvis utgjorde ett mönster i det sociala landskapet under Weimartiden. Traditionellt har man indelat de tyska sociala miljöerna i en konservativ, en nationalliberal, en katolsk och en socialdemokratisk – en uppdelning som förvisso inte längre stämde med partilandskapet 1928, vilket tyder på att de gamla strukturerna höll på att luckras upp. Förutom katolikerna var det framför allt socialdemokraterna som skapade en egen social miljö, där arbetarna formade sin vardag från ungdomsåren till ålderdomen i diverse sociala och kulturella föreningar, fackföreningar och det socialdemokratiska partiet. Men under de första åren av Weimarrepubliken försvagades denna gemenskap, och de sociala konflikterna stärktes mellan de olika sociala grupperna inom den socialdemokratiska miljön. Splittringen underströks ytterligare av bildandet av de kommunistiska organisationerna som givetvis inte enbart byggde på en politisk splittring, utan på en växande social segmentering där kommunistpartiet framför allt drog till sig arbetslösa och lågutbildade arbetare som inte hade ett lika lojalt förhållande till Weimarrepubliken.[69]

Bl.a. historikerna Heinrich August Winkler och Eric D. Weitz har framlagt att den tyska arbetarklassen under mellankrigstiden aldrig utgjorde en enad miljö, utan att de socialdemokratiska och ofta fastanställda arbetarna bildade en egen social miljö med bättre levnadsförhållanden, egna organisationer och sociala kretsar i jämförelse med den grupp av framför allt arbetslösa som levde på existensminimum med hjälp av det begränsade välfärdssystemet, ofta

[69] Peukert, *The Weimar Republic*, s. 147, 150–153.

svartlistade på grund av sin politiska verksamhet.[70] De sociala strukturerna bildade med andra ord förutsättningarna för skapandet av en kommunistisk miljö, men det var de gemensamma levnadsvanorna och upplevelserna av vardagen som spelade den mest centrala rollen i processen.[71]

För den socialdemokratiska miljön spelade därmed den socialdemokratiska organisationsvärlden en avgörande roll för att skapa och reproducera en solidaritetsgemenskap, men hur var det för de kommunistiska organisationerna? För detta krävdes aktörer och organisationer som formulerade de upplevda strukturella motsättningarna till ett mobiliserande språk. Ett nödvändigt krav för denna utveckling var att ett nära samarbete mellan kommunistpartiet och dess kultur- och socialpolitiska organisationer skulle uppstå.[72] I detta sammanhang har den senaste kommunismforskningen lyft fram bl.a. IAH som en speciellt viktig organisation för skapandet av den kommunistiska miljön i och med att IAH även skulle nå arbetare utanför kommunistpartiets egna kretsar.[73] Det problematiska med att framhäva IAH:s roll i debatten om de sociala miljöerna är att ståndpunkten presenterats utan en närmare granskning av IAH:s historia utgående från det nya källmaterialet. Som det delvis redan framkommit i redogörelsen för IAH:s historia var det efterfrågade samarbetet mellan IAH och kommunistpartiet tidvis mycket konfliktfyllt både inom det högsta ledarskapet och på medlemsnivån. För att förstå IAH:s agerande och de uppkomna konflikterna i Tyskland är det avgörande att lyfta fram Kominterns inflytande över den tyska kommunismen, Willi Münzenberg och IAH:s solidaritetsbudskap. Detta måste dock göras utan att reducera den tyska kommunismen eller IAH till direktiv, guld och emissarier från Moskva.[74]

Kominterns och kommunistpartiernas taktik för att nå de icke-kommunistiska massorna och för att skapa en stark social bas för verksamheten i

[70] Eric D. Weitz, 'State Power, Class Fragmentation, and the Shaping of the German Communist Politics, 1890–1933', s. 285–286; Heinrich August Winkler, *Der Schein der Normalität. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1924 bis 1930* (Berlin 1986).

[71] Siegfried Weichlein, *Sozialmilieus und politische Kultur in der Weimarer Republik. Lebenswelt, Vereinskultur, Politik in Hessen*, Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 115 (Göttingen 1996), s. 16–17.

[72] Weichlein, *Sozialmilieus und politische Kultur in der Weimarer Republik*, s. 15–16.

[73] Andreas Wirsching, '"Stalinisierung" oder Entideologisierte "Nischengesellschaft"? Alte Einsichten und neue Thesen zum Charakter der KPD in der Weimarer Republik', *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 45 (1997:3), s. 455–456.

[74] Vatlin, *Die Komintern,* s. 42.

världen, och speciellt i Tyskland, utgjordes av den s.k. enhetsfrontpolitiken.[75] Komintern lät i enlighet med denna taktik skapa ett flertal socialpolitiska och kulturella organisationer som skulle fungera som broar mellan kommunistpartierna och arbetarmassorna. Konceptet hade sin grund i synen på *avantgarde*-partiet, som inte gav tillfälle att etablera goda kontakter till den sociala basen. Dessa organisationer gick under namnet *massorganisationer*, och har även kallats frontorganisationer.[76] De skulle fungera som barometrar som fångade upp sinnesstämningarna inom proletariatet och som skolor för socialismen. Dessa organisationer var, till skillnad från kommunistpartierna, ämnade att utgöra en heterogen del av arbetarklassen. Officiellt skulle de vara fristående från kommunistpartiet. De flesta kommunistiska massorganisationerna bildades 1924, men det var först senare under 1920-talet som deras egentliga funktion diskuterades och formulerades inom Komintern. I ett tal för Kominterns exekutivkommitté (EKKI) framförde den finske ledande Kominternfunktionären Otto Wille Kuusinen vikten av att organisera de massor som inte befann sig under partiets inflytande. Komintern borde enligt denna vision bygga upp ett helt solsystem av massorganisationer som skulle cirkulera kring kommunistpartierna och därmed vidga deras möjligheter att påverka och engagera främst de partipolitiskt obundna arbetarna.[77]

Under Kominterns VI världskongress 1928 fortsatte diskussionen om massorganisationernas framtida uppgifter för den internationella kommunistiska rörelsen. Münzenberg utvecklade flera viktiga aspekter i och med att han var en av de mest kompetenta inom området tack vare sin kontinuerliga verksamhet för och inom IAH. Münzenberg poängterade vikten av att bibehålla massorganisationernas status som partipolitiskt obundna för att de skulle kunna fungera som viktiga organ för den kommunistiska enhetsfrontpolitiken och för att stärka kommunisternas inflytande inom arbetarrörelsen. Ett stort problem, enligt Münzenberg, var att kommunistpartierna hade en tendens att knyta massorganisationerna alltför nära till partiet, vilket med-

[75] Detta utgjorde Kominterns officiella linje från 1921 till 1928, och var ett sätt för bolsjevikerna att ta ett steg bakåt för att komma två steg framåt i världsrevolutionen. McDermott & Agnew, *The Comintern*, s. 27–31.

[76] Bernard S. Morris, 'Communist International Front Organizations: Their Nature and Function', *World Politics* 9 (1956:1), s. 77–78.

[77] Die Tagung des Erweiterten EKKI. Sechzehnte bis achtzehnte Sitzung (Ausführlicher Tagesbericht) Sechzehnte Sitzung 8.3.1926. Bericht der Politischen Kommission, GStA PK, I. HA Rep. 219, Nr. 104, s. 2–3; se även Wunderer, *Arbeitervereine und Arbeiterparteien. Kultur- und Massenorganisationen in der Arbeiterbewegung* (1890–1933), s. 120–123.

förde att massorganisationerna miste sin betydelse: om de var öppet kommunistiska och för nära knutna till partiet blev arbetarnas medlemskap i massorganisationerna ett onödigt mellansteg då de i stället kunde blir regelrätta partimedlemmar. I värsta fall skulle enhetsfrontsidén i praktiken enbart resultera i att kommunisterna isolerade sig i de egna kommunistiska organisationerna utan att lyckas stärka sitt inflytande över de icke-kommunistiska arbetarna.[78]

Den av bl.a. Münzenberg förespråkade enhetsfronten fick till slut ge vika för Kominterns klass-mot-klass-linje som antogs under världskongressen 1928. Den nya linjen innebar en öppen konflikt med socialdemokraterna, och öppnade vägen för den s.k. enhetsfronttaktiken *underifrån*, som hade som mål att bryta loss arbetarna från de socialdemokratiska organisationerna och deras sociala miljö, och i stället engagera dem för kommunisternas organisationsvärld. Därmed blir det även aktuellt att utreda huruvida IAH verkligen fungerade som en solidaritetsorganisation över partigränserna. Vilka var de referensramar som tillskrevs verksamheten från Kominterns sida, och hur applicerades dessa av Münzenberg och IAH i Tyskland speciellt under den tid då Komintern klassade socialdemokraterna som ”socialfascister”?[79]

Det stora problemet med massorganisationerna var att å ena sidan framställa dem som partipolitiskt obundna, och å andra sidan behålla kontrollen över organisationerna. Den uppenbara lösningen blev att bilda kommunistiska fraktioner inom organisationerna. Detta framstår som en krånglig manöver i och med att kommunisterna i de flesta fall redan hade organisationernas ledarskap i sina händer, och i många fall var den kommunistiska fraktionen identisk med organisationens egentliga ledarskap. Detta garanterade visserligen kommunisternas kontroll över den centrala verksamheten men gjorde samtidigt alla neutralitetsanspråk illusoriska. Münzenberg däremot försökte bibehålla IAH:s partineutrala status, vilket ledde till att förhållandet mellan IAH och kommunistpartiet var allt annat än problemfritt.[80] Därmed under-

[78] Wunderer, *Arbeitervereine und Arbeiterparteien,* s. 123–128.

[79] McDermott & Agnew, *The Comintern*, s. 73–75; Wunderer, *Arbeitervereine und Arbeiterparteien,* s. 203–207. Se även Hermann Weber, *Hauptfeind Sozialdemokratie. Strategie und Taktik der KPD 1929–1933* (Düsseldorf 1982).

[80] De organisationer som hänvisas till här är bl.a. Rote Frontkämpferbund (RFB), Rote Hilfe Deutschlands (RHD), Bund der Freunde der Sowjetunion, Interessengemeinschaft für Arbeiterkultur (IfA), Arbeitergemeinschaft sozialpolitischer Organisationen (Arso), Kampfbund gegen den Faschismus och Verband proletarischer Freidenker Deutschlands. Wunderer, *Arbeitervereine und Arbeiterparteien,* s. 128–130.

stryks de stora problem som var förknippade med att bilda en kommunistisk social miljö, en miljö som förutsatte ett rikt organisationsliv och samarbete mellan partiet och dess sympatiserande organisationer.[81] De avslutande exemplen ifrågasätter och problematiserar tanken om IAH:s andel i skapandet av en kommunistisk social miljö.

Det hade visat sig vara svårt att före 1924 bilda en kommunistisk fraktion inom IAH.[82] När fraktionen väl hade etablerats framkom allt tydligare problem som ledde till att de ledande KPD-funktionärerna inom IAH:s tyska sektion 1925 framställde ett officiellt klagomål till kommunistpartiet. Kommunisterna inom IAH upplevde partiets inställning gentemot IAH som fientlig, och inom vissa KPD-distrikt lär partiet direkt ha motarbetat IAH:s arbete. Partiets inställning var fullständigt ofattbar för IAH:s kommunister i och med att KPD-ledningens agerande inte bara medförde en försvagning av partiet då det gick miste om IAH:s omfattande socialpolitiska och kulturella verksamhet, utan också för att detta agerande direkt stred mot Kominterns resolutioner och direktiv som förpliktade partiet att samarbeta med IAH.[83]

Trots att IAH och Münzenberg hade allvarliga samarbetsproblem med kommunistpartiet kritiserade IAH:s antagonister genomgående organisationen för att den inte uppfyllde kraven på att vara en organisation över partigränserna, och framförde att IAH:s högsta ledning ständigt arbetade bakom kulisserna för rent kommunistiska målsättningar.[84] Utgångspunkten för forskningen i dag är att IAH:s högsta ledning med Münzenberg i spetsen *de facto* var organisatoriskt underställd Komintern, trots att IAH i offentligheten presenterade organisationen som självständig och icke-partibunden.[85]

[81] Om den växande arbetarradikalismen i Berlin se framför allt Pamela E. Swett, *Neighbors & Enemies: The Culture of Radicalism in Berlin, 1929–1933* (Cambridge 2004).

[82] Willi Münzenberg till KPD:s centralkommitté 7.2.1924, SAPMO-BArch, RY 1/I 2/3/225, s. 29–30.

[83] IAH:s rikskommitté till KPD:s centralkommitté 21.3.1925, SAPMO-BArch, RY 9/I 6/7/6, s. 135–136.

[84] Se t.ex. artikel på första sidan av SPD:s partitidning: *Vorwärts,* 9.2.1924, 'Internationale Arbeiterhilfe: Was sie öffentlich sagt und was sie heimlich tut', SAPMO-BArch, RY 1/I 2/3/225, s. 32.

[85] Tanken om Kominterns totala organisatoriska kontroll över IAH ifrågasätts på organisationsteoretiska grunder, som bl.a. beskrivs av Göran Ahrne. Ett lämpligare analytiskt begrepp utgörs av *ömsesidigt beroende*. Detta utesluter naturligtvis inte hierarkin och strukturerna inom och mellan organisationerna, utan poängterar omöjligheten av ett kausalt nätverk mellan

Utgående från detta synsätt kunde IAH klassas som en kommunistisk organisation som tillämpade ett instrumentellt solidaritetsbudskap. Men hur var det med IAH:s egna efterföljare, vilka enligt IAH:s interna utredningar var till övervägande del partilösa, medan minoriteten bestod av kommunister och socialdemokrater? Dessutom var upp till 60 procent av IAH:s totala medlemskår kvinnor.[86]

Med tanke på att upp till 50–70 procent[87] av IAH:s medlemmar var partipolitiskt obundna framstår det som långsökt att enbart betrakta IAH:s solidaritetsbudskap som ett instrument eller propagandaverktyg i bolsjevikernas händer, utan det måste även ses som ett reellt värde som de lokala aktörerna engagerade sig för. Ett sätt att nå denna dimension av IAH:s verksamhet är att fokusera på dess solidaritetsverksamhet. Därmed är min forskning inte en klassisk undersökning av kommunisternas dubbelagenda, utan en undersökning av vad IAH:s solidaritetsbudskap innebar för de olika inblandade parterna. Vad betydde solidariteten för de lokala aktörer som engagerade sig för IAH:s solidaritetsverksamhet? Hur skilde sig denna syn från ledarskapets? Vad betydde egentligen kampen för den internationella solidariteten under mellankrigstiden?

I slutändan låg IAH:s kanske viktigaste funktion som organisation i dess förmåga att mobilisera de breda massorna genom sitt samhällskritiska budskap och sin praktiska verksamhet för den internationella solidariteten. Det var denna verksamhet som gav IAH dess samhälleliga relevans som språkrör för ett existerande socialt missnöje. I och med fokuseringen på solidaritetsbudskapet framstår det som mindre relevant att kategorisera organisationen inom de sociala miljöerna, utan att undersöka hur IAH fungerade i Weimarrepublikens oroliga sociala landskap. Frågor kring solidariteten som en mobiliserande kraft blir högst aktuella i och med att IAH:s sympatisörer *de facto* inte bestod av militanta kommunister, utan till en övervägande del av partipolitiskt obundna kvinnor, män och ungdomar. Hur kan tanken om

Komintern i Moskva och IAH i Tyskland. Göran Ahrne, *Social Organizations: Interaction Inside, Outside and Between Organizations* (London 1994, 2006), s. 116–117. För vidare argumentering se McDermott & Agnew, *The Comintern*, s. xx–xxi.

86 Protokoll von der Sitzung der Sekretäre am 20. August 1928, SAPMO-BArch, RY 9/I 6/7/5, s. 11b; Pressedienst Nr. 1, ”1. Internationale Frauenkonferenz der IAH”, oktober 1931, SAPMO-BArch, RY 9/I 6/7/2, s. 25.

87 IAH:s rikskommitté till KPD:s central 21.3.1925, SAPMO-BArch, RY 9/I 6/7/6, s. 135.

internationell solidaritet tolkas då bl.a. Amnesty International proklamerar i sina stadgar att ett av dess främsta mål är att sprida internationell solidaritet?[88] Kunde då inte IAH även jämföras med dagens icke-statliga organisationer eller *Non Governmental Organizations* (NGO), som exempelvis människorätts- och solidaritetsorganisationer av denna typ?[89] I och med den mångsidighet som solidaritetsbegreppet innefattar kan historien om IAH inte enbart vara en historia om konspiration och missbruk av solidariteten för politiska vinningar, utan lika mycket en historia om den grupp människor som verkligen trodde på Internationella arbetarhjälpen, Willi Münzenberg och kampen för den internationella solidariteten.

[88] 'Amnesty International's Statute', < http://www.amnesty.org/en/who-we-are/accountability/statute > 30.6.2009.

[89] Thomas Kampen, 'Solidarität und Propaganda: Willi Münzenberg, die Internationale Arbeiterhilfe und China', *Zeitschrift für Weltgeschichte* 5 (2004:2), s. 99.